

33. Горшенев В.М. Шахов И.Б. Контроль как правовая форма деятельности. М.: Юридическая литература, 1987. 176 с.
34. Шестак В.С. Державний контроль у сучасній Україні (теоретико-правові питання): монографія. Харків: Державне спеціалізоване видавництво «Основа», 2003. 208 с.
35. Шнейдер Х.Х. Контроль в советском государственном управлении. (По материалам Эстонской ССР): автореф. дис. на соиск. учен. степ. докт. юрид. наук. Тарту: Тарт. гос. ун-т, 1974. 107 с.
36. Остапович Г.М. Державний контроль на ринку цінних паперів України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2006. 205 с.
37. Коросташова І.М. Організаційно-правові засади контролю в митній службі України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Інститут законодавства Верховної Ради України. К., 2006.
38. Адміністративне право України: Підручник / За заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса: «Юридична література». 2003. 896 с.
39. Подцерковний О., Ломакіна О. Проблеми визначення методів і форм державного регулювання господарських відносин. Підприємництво, господарство і право. 2002. № 8. С. 3–6.

УДК 347.9

ДРОНОВ С.С.

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТЕМПОРАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

У статті розглядаються основні доктринальні напрацювання, що наявні на цей час у визначенні поняття цивільно-процесуальних принципів, зокрема темпоральних. Крім того, на підставі аналізу зазначених підходів надається авторське визначення темпоральних принципів цивільного судочинства.

Ключові слова: цивільний процес, темпоральні принципи цивільного судочинства, процесуальні принципи, керівні ідеї, положення, засади.

В статье рассматриваются основные доктринальные наработки, имеющиеся в настоящее время в определении понятия гражданско-процессуальных принципов, в том числе темпоральных. Кроме того, на основании анализа указанных подходов предоставлено авторское определение темпоральных принципов гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: гражданский процесс, темпоральные принципы гражданского судопроизводства, процессуальные принципы, руководящие идеи, положения, принципы.

The article deals with the main doctrinal developments available at this time to the definition of the concept of civil procedural principles, including temporal ones. In addition, due to the analysis of these approaches the author's definition of temporal principles of civil proceedings is given.

Key words: civil process, temporal principles of civil proceedings, procedural principles, guiding ideas, position, principles.

Постановка проблеми. Питання становлення, розвитку, а також виокремлення новітніх підходів до класифікації принципів цивільного судочинства повсякчас привертає увагу як дослідників цивільно-процесуальної науки, так і юристів-практиків. Слід зазначити, що на цивіль-

но-процесуальні принципи, зокрема темпоральні, здійснює свій вплив стан розвитку суспільних відносин на певному етапі, нормативно-правового регулювання у цій сфері. А також відзначаємо особливе значення судово-правової реформи, оскільки саме завдяки ній стає можливим «вдихнути» у цивільне судочинство сучасні та ефективні процесуальні механізми, започаткувати нові процесуальні інститути, удосконалити наявну процедуру розгляду цивільних справ шляхом впровадження накопиченого теоретичного та практичного досвіду у нормативне регулювання.

При цьому саме у процесі нормотворчої діяльності процесуальні принципи віднаходять своє застосування, що проявляється перш за все у тому, що саме вони здійснюють безпосередній вплив на зміст норм, що на тепер регулюють цивільні процесуальні правовідносини та формують підґрунтя для подальшого розвитку законодавчої бази, сприяють виявленню тих положень, які потребують гармонізації зі станом розвитку доктрини та права як у національній площині, так і з положеннями міжнародного законодавства.

Актуальність обраної тематики полягає у тому, що дотепер сформувалась ціла низка різноманітних підходів до формування поняття «принципи цивільного судочинства», представники наукової спільноти покладали різні концептуальні підходи до їх визначення та надавали власне бачення з цього питання. З огляду на те, що цивільно-процесуальні принципи, зокрема темпоральні, покладаються в основу здійснення цивільного провадження, їх всебічне вивчення залишається під постійною увагою як науковців, так й юристів-практиків.

Варто зазначити, що виокремлення із загального обсягу теоретичних напрацювань найбільш вагомих думок авторитетних процесуалістів є першочерговою метою цього дослідження, оскільки саме це дасть можливість розкрити повною мірою зміст темпоральних принципів цивільного судочинства.

Стан наукового дослідження. Теоретичні питання визначення поняття процесуальних принципів розкривали у роботах такі вчені, як: А.В. Андрушко, І.В. Атаманчук, В.В. Бонтлаб, А.Л. Борко, В.С. Букіна, Н.Ю. Голубева, Р.А. Калюжний, С.О. Короед, М.П. Курило, Г.О. Свердлик, Д.В. Слинько, А.О. Ференс-Сороцький, О.О. Уварова та ін.

Мета дослідження – здійснити узагальнююче вивчення стану доктринальних досліджень підходів до визначення поняття «принципи цивільного судочинства» задля віднайдення власного бачення до розкриття змісту їх складової частини – темпоральних.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до системного аналізу наявних у доктрині підходів до визначення поняття цивільно-процесуальних принципів, зазначимо, що на цей час є ціла низка обґрунтованих вченими позицій стосовно його визначення, що дає змогу провести їх групування. При цьому зазначимо, що така класифікація є досить умовною, беручи до уваги той факт, що у своїх визначеннях учені вдаються до взаємопов'язаних формулювань, виводячи свої визначення через дотичні поняття.

Першу групу утворюють позиції тих учених, які розкривають процесуальні принципи як ідеї. Відзначаємо, що представлена група є найбільш чисельною, думки науковців формувались навколо вихідної точки «ідеї», даючи при цьому більш ємні або менш розгорнуті поняття. Так, з метою ілюстрування наукових напрацювань учених з цього питання представимо позиції таких учених, починаючи із загального поняття, наданого М.С. Строговичем, який під принципами розуміє основні, загальні, керівні ідеї незалежно від їхнього законодавчого закріплення в тій чи іншій формі [1, с. 72]. Водночас О.С. Комаров розглядає принципи права як основні ідеї, організаційні характерні ознаки правотворчості [2, с. 237]. На думку О.А. Пушкіна, принципи права – основоположні ідеї (основи, положення), відповідно до яких здійснюється регулювання суспільних відносин [3, с. 10]. Як бачимо, у лаконічних визначеннях кожен із наведених науковців зробив власний акцент на характерних особливостях правових принципів, розкриваючи тим самим їх багатогранну сутність.

Разом з тим є й ті, що вдавались до більш ретельного опису складових елементів правових принципів, до їх числа, зокрема, варто віднести визначення, представлене С.С. Алексєєвим: принципи права – це керівні ідеї, що характеризують зміст права, його сутність та призначення в суспільстві. З одного боку, вони виражають закономірності права, а з іншого – є найбільш загальними нормами, які діють у всій сфері правового регулювання і поширюються на всіх суб'єктів. Вони є сполучною ланкою між основними закономірностями розвитку і функціонування суспільства і правовою системою. Завдяки принципам правова система адаптується до найважливіших інтересів і потреб людини і суспільства, стає сумісною з ними [4, с. 17]. Також заслуговує на увагу твердження, наведене А.М. Колодієм, який, досліджуючи принципи права, говорить, що вони є відправними ідеями його буття, що виражають найважливіші закономірності

й підвалини цього типу держави і права. Крім того, автор зазначає, що вони є однопорядковими з сутністю права і становлять його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю й загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та зміцнення певного суспільного ладу [5, с. 345].

При цьому в рамках дослідження цього питання виділяємо ще одну підгрупу підходів до визначення вказаного поняття. Так, О.Г. Лук'янова зазначає, що процесуальні принципи – теоретично обґрунтовані й законодавчо закріплені основні правові ідеї, що висловлюють демократичну та гуманістичну сутність юридичного процесу [6, с. 184–185]. Тим самим, зумовлюючи, що процесуальні принципи є перш за все правовою категорією, однією із складових частин якої у подальшому є їх нормативне закріплення у процесуальному законодавстві. Водночас зумовимо, що стосовно темпоральних принципів цивільного судочинства таке твердження не знаходить свого повсякчасного застосування, оскільки тільки частина з них втілена у відповідних правових нормах. Одночасно з цим відзначимо, що стосовно як процесуальних принципів, так й принципів загалом, нормативного відображення набувають ті з них, що упродовж тривалого часу застосовувались під час здійснення цивільного процесу, тим самим пройшли свій шлях від зародження, становлення та розвитку як відповідні процесуальні механізми, набули свого широкого застосування, визнання представниками наукового співтовариства та перевірені у практичній площині юристами-практиками. У цьому контексті слушною вважаємо позицію, висловлену В.В. Навроцькою, яка пропонує розуміти під принципами процесу безпосередньо закріплені в законі основоположні ідеї, найзагальніші положення, що відзначаються стабільністю й системністю, визначають сутність, зміст і спрямованість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їх діяльності, порушення яких обов'язково має тягти за собою настання відповідних юридичних наслідків [7, с. 23].

Підходячи системно до аналізу висловлювань думок учених у зазначеній тематиці, помічаємо, що деякі науковці звертаються до розкриття поняття принципів через покладання в їх основу все ж таки такої категорії, як «ідея», через співвідношення, зокрема, із основними засадами. Як стверджує

О.Г. Комісарова, використовуючи термін «основні засади», законодавець мав на увазі основоположні правові ідеї як джерело, фундамент того, з урахуванням чого здійснюється правове регулювання майнових і особистих немайнових відносин [8]. Разом з тим А.С. Гайдук зазначає, що принципи й основні засади законодавства є не паралельно існуючими категоріями, а лише двома сторонами одного явища – правових ідей-принципів, що відрізняються тільки тим, що одні з них отримали вже закріплення в чинному законодавстві, а інші ще ні [9, с. 5].

Отже, ця група поглядів дала змогу наглядно побачити, що процесуальні принципи слід розглядати у цілісній системі, яка тісно взаємодіє з іншими процесуальними інститутами, а також перебуває під безпосереднім впливом суспільних відносин.

Друга група вміщує позиції тих учених, котрі визначають правові принципи крізь призму «загальних засад», серед їх представників відзначаємо поняття, надане С.Д. Гусаревим, який стверджує, що правові принципи являють собою основні засади, вихідні положення, які відображають сутнісні властивості права [10, с. 25]. Відзначаємо ключове значення для такого розгляду позицію, яка висловлена О.Г. Комісаровою, яка здійснила співвідношення правових принципів та основних засад та дійшла висновків, які повною мірою підтримуємо, що правові ідеї (принципи) і загальні засади перебувають в одній правовій системі, хоча і на різних рівнях, і, безумовно, потребують розмежування. Так, принцип у праві – це правова ідея, яка у вигляді цих науки, розробок видних юристів і політичних діячів тим або іншим ступенем впливає на розсуд законодавця. Загальні засади – це узагальнення нормативного рівня як результат проходження науково абстрагованих ідей через свідомість законодавця, що безпосередньо виявилася в матерії об'єктивного права. Тобто загальні засади – категорія історична, вона – результат тривалого розвитку права. Правові принципи багато років перебувають на межі теорії і права, стають правовими постулатами, утілюючись на певному етапі буття в нормативні засади [11, с. 89].

Отже, узагальнюючи наведені твердження, вкажемо, що висловлені думки дуже важливі для виведення власного авторського визначення поняття «темпоральні принципи цивільного судочинства», адже частина з них, як зазначалось вище, є нормативно закріпленими та розглядаються вже як основні засади. При цьому все ж таки дотримуємось тієї позиції, що процесуальні принципи слід вважати більш загальним та ємним поняттям. Таким чином, доходимо аргументованого висновку, що під час співвідношення ідей (керівних, правових, відправних, основоположних) із загальними засадами ідея є більш ширшим поняттям та включає у себе загальні засади.

У рамках цієї групи виділимо підгрупу пов'язаних тверджень, а саме позиції тих учених, які розкривають зміст правових принципів через норми права. З.І. Цибуленко визначає принципи як головні, основні положення, закріплені в нормах права, які спрямовують і узгоджують правове регулювання суспільних відносин, виступають критерієм законності, правомірності поведінки громадян, організацій, правозастосовних органів [12, с. 12]. Крім того, представлення принципів права як ідей призводить до втрати їх практичного значення, нівелюванню їх ролі в правовому регулюванні. У зв'язку з цим принципи права характеризуються як правові норми загального характеру, що володіють високим рівнем абстракції, які відображають такі сутнісні властивості права, як свобода, формальна рівність і справедливість. Принципи права знаходять своє вираження в більш конкретних нормах, забезпечуючи правовий характер законодавства і правового регулювання загалом [13, с. 8].

Серед представників цього напрямку на нашу увагу заслуговує позиція О.О. Уварової, яка розглядає принципи права як систему вимог до належної і можливої поведінки людей, які відображають визнані у суспільстві цінності і утворюють спрямовану на регулювання суспільних відносин ієрархічну єдність [14, с. 55]. Вищенаведені твердження віднаходять своє безпосереднє застосування стосовно темпоральних принципів цивільного судочинства, зокрема, надаючи їм більш значимого статусу (наприклад, п. 10 ч. 3 ст. 2 ЦПК України), тим самим наголошуючи на загальнообов'язковому характері, а також акцентуючи, що вони можуть покладатись у мотиваційну частину рішень суду у цивільних справах, а за їх порушення можуть застосовуватись заходи державного примусу. Разом з тим зазначена вище норма процесуального кодексу оперує таким поняттям, як «основні засади (принципи) цивільного судочинства».

Третя група узагальнює у собі позиції тих учених, які покладають в основу розуміння правових принципів твердження, що це ніщо інше як вихідне положення. З цього приводу представимо думку В.М. Савицького, який вказує, що принципи являють собою закріплені законодавством основні, вихідні положення [15, с. 50–51]. Правові принципи є тією основою, що характеризує процес зародження, формування, функціонування та розвитку (вдосконалення) права та є вагомими положеннями, на які право має спиратись в усіх його проявах (правотворче, правозастосовне, правоохоронне) [16, с. 252].

Провівши системний аналіз наявних думок стосовно цієї групи узагальнення у загальній правовій доктрині, зокрема у цивільно-процесуальній науці, зазначимо, що більшість авторів не розкривають правові принципи через самостійне термінологічне поняття «положення», вживаючи його, як правило, у поєднанні з іншими категоріями. Беручи до уваги зазначене, вкажемо, що застосування цього критерію під час надання визначення поняття «темпоральні принципи цивільного судочинства» не є доцільним, оскільки вважаємо, що вони не носять змістового навантаження для розкриття зазначеного поняття.

Переходимо до наступної групи підходів, прихильники якого звертаються до використання комплексного підходу до визначення поняття правових принципів, використовуючи окремі елементи представлених вище. До числа таких представників варто віднести позицію Є.А. Суханова, який вказує, що під правовими принципами слід розуміти основні засади, найзагальніші керівні положення права, що мають через їх законодавче закріплення загальнообов'язковий характер [17, с. 37]. Як зазначає М.І. Байтін, принципи права – це вихідні, визначальні ідеї, положення, установки, що становлять моральну й організаційну основу виникнення, розвитку та функціонування права [18, с. 4]. До речі, Г.А. Свердлов під правовими принципами розуміє керівні положення, його основні засади, які відбивають об'єктивні закономірності, тенденції та потреби суспільства, що зумовлюють сутність усієї системи, галузі чи інституту права і мають через їх правове закріплення загальнообов'язкове значення [19, с. 17].

Зазначимо, що доволі часто науковці вдаються до поєднання в одному визначенні кількох самостійних понять, не винятком з цього є й процес формування визначення процесуальних принципів. На нашу думку, таке поєднання слід вважати доцільним у тому разі, коли такі поняття доповнюють один одного та не породжують дублювання один одного. Таким чином, вважаємо, що в основу поняття темпоральних принципів цивільного судочинства покладатимемо таку категорію, як «керівна ідея», до складу якої входять відповідно закріплені норми та визначаються як основні засади. Виходячи з вищенаведеного, можемо сформулювати таке визначення вказаної групи принципів, під яким розуміємо керівні ідеї, що носять фундаментальний та універсальний характер, є об'єктивними та науково обґрунтованими, які встановлюють загальний часовий орієнтир як для здійснення розгляду цивільної справи загалом, так і окремої процесуальної дії під час цивільного провадження.

Список використаних джерел:

1. Строгович М.С. Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности. М.: Юриздат, 1939. 148 с.
2. Комаров С.А. Общая теория права. М.: Юрид. лит., 1999. 535 с.
3. Пушкін А.А. Гражданское право: учебник. К.: Вища шк., 1977. Т. I. 456 с.
4. Гришук О.В. Принципи права: філософсько-правовий вимір. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2015. Вип. 61. С. 16–23.
5. Петрухин И.Л. Система конституционных принципов советского правосудия. Советское государство и право. 1981. № 5. С. 3–33.
6. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права. М.: Издательство НОРМА, 2003. 240 с.
7. Навроцька В.В. Засади диспозитивності та її реалізації в кримінальному процесі України: монографія. Л.: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2010. 440 с.
8. Комиссарова Е.Г. Об основных началах гражданского законодательства. Журнал российского права. 2001. № 5. URL: <http://uristy.ucoz.ru/publ/2-1-0-463>
9. Гайдук А.С. Неприкосновенность собственности: «гражданско-правовой принцип» или «основное начало гражданского законодательства»? Юрист. 2002. № 8. С. 4–8.
10. Слинько Д.В. Поняття та система принципів юридичного процесу. «Jurnalul juridic national: teorii si practica» O.O.O.: «National law journal: theory and practice» L.L.C. Nr. 2 (18). Republica Moldova, 2016. С. 24–29.
11. Басай О.В. Співвідношення понять «ідеї права», «принципи цивільного права» та «загальні засади цивільного законодавства». Юридичний вісник. 2012. № 1. С. 88–94.
12. Цыбуленко З.И. Сотрудничество социалистических предприятий при исполнении хозяйственных обязательств. Саратов: Изд-во СУ, 1988. 177 с.
13. Сидоркин А.С. Принципы права: понятие и реализация в российском законодательстве и судебной практике: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2010. 25 с.
14. Уварова О.О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія. Харків: «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.
15. Борко А.Л. Поняття та ознаки принципів судової системи. Форум права. 2012. № 3. С. 50–55.
16. Мала енциклопедія теорії держави і права / за заг. ред. Ю.Л. Бошицького. К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2010. 366 с.
17. Гражданское право: В 2 т. Том I: учебник / Отв. ред. проф. Е.А. Суханов. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство БЕК, 2003. 715 с.
18. Байтин М.И. О принципах и функциях права: новые моменты. Правоведение. 2000. № 3. С. 4–16.
19. Свердлык Г.А. Принципы советского гражданского права. Красноярск, 1985. 480 с.